

MICHAŁ ŁESIÓW

NAZEWNICTWO HAGIONIMICZNE W POEZJI SZEWCZENKI

Zagadnienie użycia imion osobowych wziętych z Pisma św., żywotów świętych i kalendarza chrześcijańskiego w poezji Tarasa Szewczenki, który w historii narodu ukraińskiego jest symbolem świadomości narodowej¹, może mieć ważne znaczenie dla dyskutowanego od dawna problemu jego stosunku do Boga i religii².

Jest rzeczą niewątpliwą, że imiona świętych (hagionimy)³ występują w poezji T. Szewczenki dość często, o czym się rzadko pisze albo fakt ten zbywany jest milczeniem w literaturze naukowej czy publicystycznej na temat twórczości i stylu poety. Nie byłby to bowiem argument za często lansowaną tezą o ateizmie Szewczenki⁴.

Nie wdając się w dyskusję o tym, czy poeta wierzył w Boga, czy był religijny, czy też był „wojującym ateistą”, chcę zwrócić uwagę na użycie hagionimów w jego utworach poetyckich, co można byłoby uznać za ważny namacalny element jego myślenia chrześcijańskiego.

Odnotować można różne sposoby użycia imion świętych, które odnoszą się wprost do postaci znanych z Pisma św. Starego i Nowego Testamentu oraz z innych źródeł, znaczą nazwy świąt cerkiewnych i jednocześnie określają mniej lub bardziej ściśle porę roku, nazywają świątynie i obrazy, określają odpowiednie pieśni.

¹ P. Zajcew we wstępie do wybranych tłumaczeń utworów Szewczenki na język polski pisał w roku 1936: „W dziejach narodu ukraińskiego jest to postać niewątpliwie największa. Genialny wieszcz narodowy odczuł i wyśpiewał wszystkie bóle i krzywdy swego ujarzmionego narodu i płomiennym słowem powołał naród ten z upadku do walki o lepszą przyszłość. Sprawuje więc dotąd w narodzie swym rządy dusz jako wódz ideowy i sędzia sumienia narodowego” (T. Szewczenko. *Poezje*. Pod red. P. Zajcewa. Warszawa 1936 s. 3).

² Por. Ł. Biłocki. *Wirujuczij Szewczenko*. Winnipeg 1949.

³ W rosyjskiej terminologii onomastycznej używany jest wyraz *agionim* w znaczeniu ‘imię świętego’ (N. W. Podolskaja. *Słownik ruskiej onomastycznej terminologii*. Moskwa 1978 s. 26).

⁴ W Ukraińskiej Encyklopedii Radzieckiej stwierdzono: „T. H. Szewczenko był wojującym ateistą” (*Ukraińska Radianska Encyklopedija*. T. 16. Kyjiv 1964 s. 294).

W poezji T. Szewczenki odnajdujemy liczne imiona postaci z Biblii Starożytności. Są to *Mychajil* 'Michał', *Jewa* 'Ewa', *Awraam*, *Iakow* 'Jakub', *Izrajil*, *Iosyf*, *Aaron*, *Samujil* 'Samuel', *Sauł*, *Weniamin* 'Beniamin', *Dawyd*, *Hurij* 'Uriasz', *Wirsawija* 'Betsabea', *Anafan* 'Natan', *Famar* 'Tamar', *Amon* 'Amnon', *Samantianyna* 'Szumenitka Abiszag', *Isaj* 'Izajasz', *Ijeremij* 'Jeremiasz', *Ijezekijil* 'Ezechiel'.

Imiona postaci starozakonných pojawiają się w miejscach, gdzie się opowiada o zdarzeniach z owego czasu, a mianowicie w poemacie *Cari* i w wierszu *Sauł*.

W wierszu *Sauł* wspomniany jest Samuel zgodnie z tym, co zostało napisane w *I Księdze Samuela*:

Poprosyły
Taky staroho *Samujila*,
Szczob win, de chce, tam i wziaw,
A daw by jim staryj caria

s. 646⁵

We wspomnianym wierszu opisuje Szewczenko pierwszego króla izraelskiego Saula, „postać tragiczną, początkowo wielce obiecującą, później jednak zdecydowanie odrzuconą przez Jahwe”⁶. Mówiąc o Saulu miał poeta na uwadze cara rosyjskiego⁷. Wymienia się tu również *czaban Dawyd* 'pastuch Dawid':

Zarewła
Sywoboroda, wołochata,
Ridnia Saulowa puzata,
Ta szcze j huslara prywela
Jakohoś *czabana Dawyda*.

s. 647

Poemat *Cari*, napisany w r. 1858, został oparty na *II Księdze Samuela*. Wiele miejsca poświęcono tu Dawidowi, niezbyt sympatycznemu „carowi”, którego lud przeklina za prowadzoną wojnę. Uriasza (*Hurija*) wysłał Dawid na wojnę, a żonę jego Betsabeę (*Wirsawija*) zwodził:

[...] mow kotiuha pozyraje
Na sało, na zelenyj sad
Susidy *Hurija*. A w sadi
W swoim weselim wertohradi,
Wirsawija kupałasja.

s. 423

⁵ Cytaty z utworów T. Szewczenki pochodzą z wydania: T. Szewczenko. *Twory w trzech tomach*. T. 1: *Poeziji*. Kyjiv 1961.

⁶ *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Poznań-Warszawa 1971 s. 257.

⁷ Por. *Szewczenkiwskij słownyk*. T. 2. Kyjiv 1977 s. 197-198.

Wspomniany jest tu również prorok Natan (*Anafan*), którego Dawid stara się oszukać przy pomocy wyśpiewanego psalmu:

A potim car pered narodom
Zapłakaw trochy, oduryw
Psałmom staroho *Anafana*⁸.

s. 424

W drugiej części poematu *Cari* opisuje Szewczenko wydarzenia znane z *II Księgi Samuela* (13, 1-22): syn Dawida Amnon (*Amon*) gwałci siostrę przyrodną Tamar (*Famar*):

Dawyd, swjatyj prorok i car,
Ne duże buw błahocestywyj,
Buła doczka w joho *Famar*
I syn *Amon* [...]

s. 424 n.

Wspomina też kobietę Szumenitkę Abiszag, która, według *I Księgi Królewskiej* (1, 1-4), miała się opiekować starym Dawidem:

Oblyzawś staryj kotiuha,
I rozpustyw slyny,
I pazuri prostiahaje
Do *Samantianyny*.

s. 426

Imiona biblijne pojawiają się niekiedy w pewnych utartych zwrotach frazeologicznych, np. *zakon Awraama* i *zakon Mojseja* w znaczeniu 'religia starohebrajska':

Skazaw meni: „Swjatyj zakon!
I *Awraama*, i *Mojseja*⁹
Wozobnowlat muži jeseji.

Poemat *Marija* s. 614

Wyrażenie *Weniaminowi wnuczata* znaczy 'pasterze' i nawiązuje do faktu, że Beniamin (*Weniamin*), najmłodszy syn patriarchy Jakuba, zajmował się pasieniem trzody¹⁰:

⁸ Por. 2 Sm 12,1: „Jahwe posłał do Dawida [proroka] Natana”.

⁹ Abraham patriarcha uważany jest za przodka narodu izraelskiego. Ok. 1800-1750 r. przed narodz. Chr. powołany był do wiary i do opuszczenia ojczyzny, udaje się więc do ziemi Kanaan. Mojżesz prorok. Ok. 1250-1230 r. przed narodz. Chr. pod jego wodzą Izraelici wychodzą z Egiptu. Był przywódcą i przewodawcą narodu izraelskiego.

¹⁰ *Podręczna Encyklopedia Biblijna*. T. 1. Poznań 1969 s. 156.

Czabany,
Weniaminowi wnuczata
Telcia otrokam prynesty.

Saut, s. 647

We wierszu „Wo Iudeji” posłaniec króla Heroda informuje swego władcę: „Klate plemja Dawydowe u nas ziszło” (s. 605). *Plemja Dawydowe* znaczy tu „potomek rodu królewskiego”.

W poemacie *Marija* używa się wyrażen prorocztwo Ijeremija i prorocztwo Isaija s. 615. •

Imiona wzięte ze Starego Testamentu służą też jako porównania do przedstawianych zdarzeń, np. „Mow u raji Jewa” (s. 413), co znaczy ‘zupełnie nago’. W porównaniu wspomniany jest Józef (*Iosyf*), patriarcha, zarządca Egiptu ok. 1650 r. przed nar. Chr., w utworze napisanym przez Szewczenkę po rosyjsku:

Ona spała, a mał sidiela
I ticho, grustno ticho pieła,
Kak pieł *Iosif* pro swoj rod,
Sidia w jegipietskoj tiemnice.

Slepaja s. 162

Do proroka Ezechiela przyrównuje poeta Jana Husa w poemacie *Jeretyk*:

I staw jesy
Na welykych kupach,
Na rozputti wseswitniomu
Ijezekijilem.

s. 241

Imię zaś archanioła Michała jako patrona Rusi Kijowskiej wspomniane zostało w poemacie *Hajdamaky*:

Ne płaczte bratija: za nas
I duszi prawednych, i syła
Archistratyha *Mychajila*.

s. 95

Szewczenko opatruje stosunkowo często swe wiersze mottami, wziętymi z *Psałmów Dawidowych* (117,22 w poemacie *Jeretyk*, 43, 14-15 w utworze *Wetykyj Loch*), z Księgi Izajasza (5,1 w poemacie *Neofity*), z Księgi Jeremiasza (9,1 w poemacie *Kaukaz*), a pewne utwory mają nawet tytuły biblijne: *Podrażanije 11 Psałmu* (1859), *Isaija. Hława 35* (1859), *Podrażanije Ijezekijilu. Hława 19* (1859), *Osiji. Hława XIV. Podrażanije* (1859). Wydaje się więc, że rok 1859 był dla Szewczenki rokiem intensywnej zadumy nad lekturą Starego Testamentu.

Należy zwrócić uwagę na to, że imiona starozakonne wystąpiły też w wierszach poety, które są naśladownictwem tekstów Pisma św. Imię patriarchy Jakuba, który nosił drugie miano Izrael (ok. 1700 r. przed Chr.), pojawiło się w wierszu naśladowującym *52 Psalm Dawidowy*: „Gdy Bóg odmieni los swego narodu, Jakub się uraduje, Izrael się ucieszy”¹¹. U Szewczenki brzmi to nieco inaczej:

Woschwałymo tebe, Boże,
Chwaleńniem wsiakym:
Wozradujeśia Izrail
I swiatyj *Iakow*¹².

s. 321

Imię brata Mojżesza i pierwszego arcykapłana z pokolenia Lewi – Aarona¹³ wspomniane zostało przez poetę w jego wolnym tłumaczeniu *132 Psalmu Dawidowego*: „brodę Aarona, która spływa na brzeg jego szaty”:

Na borodu *Aaronin*¹⁴
Spadaje rosoju
i na szytiji omety
Rzyzy dorohoji.

s. 324

Imię *Saul* pojawiło się w wierszu *Kuma moja i ja* (1860) w cytowanej pieśni cerkiewnej:

I chor po maniju łakeja,
Czy to źercia: – *Wo Iudeji*
Byst car Saul.

s. 657

W poezji Szewczenki wystąpiły też osobowe nazwy własne, wzięte z Pisma św. Nowego Testamentu, a więc imiona ewangeliczne: *Chrystos*, *Iisus*, *Nazorej* (o Jezusie), *Emmanujil* ‘Emmanuel’ (o Jezusie), *Marija*, *Josyp* i *Iosyf*, *Jetylaweta* ‘Elżbieta’, *Iwan* i *Iwaś* ‘Jan’, *Zacharij*, *Semion*, *Petro* i *Pawło*.

Jezusa Chrystusa poeta najczęściej nazywa *Chrystos*, w całej twórczości poetyckiej 23 razy¹⁵, np.:

¹¹ Ps 53,7.

¹² Jest to forma imienia używana w języku cerkiewno-słowiańskim. Jej użycie świadczy niewątpliwie o tym, że poeta czytał Pismo św. w tym właśnie języku.

¹³ Por. *Podręczna Encyklopedia Biblijna* t. 1 s. 605.

¹⁴ Jest to przymiotnik dzierżawczy utworzony za pomocą sufiksu *-jb.

¹⁵ *Słownik mowy Szewczenka*. T. 2. Kyjiv 1961 s. 388-389.

Tojdi powisyły *Chrysta*
 J teper ne wtk by *syn Mariji*.

Ne hrije sonce na czuzyini

Imię Jezus w jego cerkiewnośłowiąńskiej formie *Iisus* pojawiło się tylko raz w poemacie *Marija* w przytoczonych okrzykach radości ludu z tej okazji, że narodził się Mesjasz:

U Wiflejemi na majdani:
 „*Mesija! Iisus! Osanna!*”
 I lud rozchodywś.

s. 615

Z faktu, że w całej twórczości poetyckiej Szewczenki nie znajdujemy tego imienia ani razu więcej, można wywnioskować szczególny szacunek dla imienia Jezusa. Ponadto w poemacie *Neofity* nazwano Chrystusa mianem *Nazorej*:

Szczo win zrobyw jim, toj swjatyj,
 Toj *Nazorej*, toj syn jedynyj,
 Bohom izbrannoji Mariji

s. 575

a w poemacie *Marija* – Emmanuelem:

A czabany joho ubohi
Emmanujilom narekły.

s. 638

Imię *Marija* pojawiło się w wierszach Szewczenki 46 razy i zawsze odnosi się ono tylko do Matki Boskiej, głównie w poemacie *Marija* i *Neofity*. Imię to w odniesieniu do innych osób występuje w poezji Szewczenki w swych formach hipokorystycznych *Marusia*, *Marysia*, *Mania*, *Masza* i *Mariuła*¹⁶. Świadczy to o wyjątkowym szacunku pisarza do imienia Matki Bożej, która nazywana jest przez niego również jako *Swjataja Diwa*, *Mater Boża*, *Preneporocznaja*, *Maty Swjataja*.

W poemacie *Marija* nazwane zostały postaci z najbliższego otoczenia Jezusa Chrystusa, a więc *Josyp* i *Iosyf* ‘Józef’, *Jetykaweta* ‘Elżbieta’, *Iwan* ‘Jan’ i *Iwaś* ‘w odniesieniu do małego Jana Chrzciciela’¹⁷, *Zacharij* ‘Zachariasz’, *Semion* ‘Szymon’.

¹⁶ Por. M. Łesiów. *Imena luděj u Szewczenkowych tworach*. „Nasza Kultura” 1981 nr 3 (275) s. 12.

¹⁷ W poemacie *Marija* w odniesieniu do św. Jana Chrzciciela:

Staryj narek joho *Iwanom* [...]
 Z małym synkom swoim żyła,
 Taky z *Iwasem*.

Dość często pojawia się imię *Petro* ‘św. Piotr’:

Bo tak skazaw *Petrowi* Boh.

Wetykyj Loch

A Boh tojdi z Petrom chodyw
Po switu ta dywa tworyw.

U Boha za dwerny

Ide *swiatyj Petro*.

Neofity itp.

Jeden raz obok św. Piotra wspomniany jest również św. Paweł, jakoby w cytacie z tekstu bulli papieskiej w poemacie Jeretyk:

Wo imia hospoda Chrysta,
Za nas rozpjatoho na drewi,
I wsich apostoliw swiatych,
Petra i *Pawła* osoblywe,
My rozriszajemo hrichy
Swiatoju bułtoju sijeju.

s. 243

Imiona innych świętych, nie znanych z Pisma św., spotykamy w poezji Szewczenki rzadziej. Poeta nazywa ich kilka razy ogólnie „swiati uhodnyky”, „wsi swiati”, „wincenosnaja hromada”. Osobno wspomina tylko Mikołaja, Barbarę i Włodzimierza.

Tylko w odniesieniu do św. Mikołaja użył poeta formy *Mykołaj*¹⁸.

Treba bude
Akafist najniaty
Mykołajewi swiatomu.

Najmyczka

Również *Warwara* ‘Barbara’ wystąpiła tu jako ta święta, do której modli się lud:

Najniałasia nosyť wodu,
Bo hroszej ne stało
Na mołebstwije *Warwari*.

Najmyczka

Święty Włodzimierz zaś wspomniany został w poemacie *Cari*, w historii powtórzonej za *Latopisem*, w cerkiewnosłowiańskiej formie *Władymyr*

¹⁸ Inne postacie o tym imieniu mają ukraińską formę ludową *Mykoła* (por. Łesiów, jw. s. 10-11).

i wschodniosłowiańskiej zukrainizowanej *Wołodymyr*. Św. Włodzimierz Wielki w poezji Szewczenki pokazany został jako jeden z despotów. Opowieść o św. Włodzimierzu i jego czynach, nie licujących z późniejszym zaszeregowaniem go w poczet świętych, przedstawił poeta stosując styl *Słowa o wyprawie Igora*¹⁹.

Można więc stwierdzić, że stosunkowo niemałej liczby hagianimów używa Szewczenko, gdy mówi o sprawach związanych z wydarzeniami biblijnymi wprost lub dla porównań. Świadczy to o dużym odczytaniu poety w Biblii. O tym odczytaniu świadczą motta zaczerpnięte również z Pisma św. Nowego Testamentu, a więc z *Ewangelii św. Jana*, z *Listu św. Piotra*, z *Listu św. Jana*, a także z modlitw cerkiewnych, np. z *Akafistu do Matki Bożej* w poemacie *Marija*. Niekiedy nadaje Szewczenko swym wierszom formę modlitwy, a jeden z cykli jego wierszy nosi tytuł *Mołytwa*²⁰.

Nazwy świąt cerkiewnych zawierają w sobie również imiona świętych. W wierszach Szewczenki pojawiają się one na ogół jako określenia dnia czy okresu, kiedy ma miejsce opisywane zdarzenie. Są to zgodne z tradycją ludową określenia czasu. Do takich należą nazwy świąt stałych: *Petra* ‘św. Piotra i Pawła, 12 lipca’:

Chocz hodoczok, chocz liteczko,
Chocz *Petra* diżdaty.

Slipyi

Makowija ‘święto męczenników Makabeuszy, 14 sierpnia’:

I toj mynuw – deń *Makowija*
Wetyke swiato w Ukraini.

Hajdamaky

Preczysta ‘święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, 28 sierpnia’ lub *Persza Preczysta*:

Pisla *Preczystoji* w nedilu,
Ta pisla *perszoji*, Trochym
Staryj sydiw w soroczci bilij,
W bryli na przyźbi.

Najmyczka

Spasa ‘święto Przemienienia Pańskiego, 19 sierpnia’:

Na *Spasa*,
Abo *Makowija*
I dosi tam wodu swiatiaf.

Moskatewa Krynycia

¹⁹ *Szewczenkiwskij słownyk* t. 2 s. 329-330.

²⁰ Tamże t. 1 s. 414. Por. też tytuł wiersza Szewczenki *Alituja. Himn czerneczji*.

Osinnij Mykoła ‘św. Mikołaja na jesieni’:

Koło *osinnioho Mykoły*
Benderským szlachom unoczi
Iszły cyhane.

Widma

Ze świąt ruchomych pojawiają się w poezji Szewczenki takie nazwy, jak *Wetykdeń* ‘Wielkanoc’, *Zelena Nedila*, *Zeleni Swiatky*, *Zeleni* ‘Zielone Świątki’, *Kłeczalna Nedila* ‘niedziela Zielonych Świątek’ bez określeń hagio-nimicznych.

Nazwy postów zawierają w swych osnowach imiona świętych: *Petriwka* ‘post przed świętem Piotra i Pawła w lipcu’, *Spasiwka* ‘post przed świętem Przemienienia Pańskiego (*Spasa*) w sierpniu’, *Pytypiwka* ‘post przed Bożym Narodzeniem’, odpowiednik Adwentu, od imienia *Pytyp* ‘Filip’ (św. Filipa przypada na 27 listopada).

A w *petriwku* i *spasiwku*
Ne spoczyne w szkoli [...]
A w *pytypiwku* siroma
Chrysta rady prosyť.

Moskałewa Krynycia

Wymienione nazwy świąt i postów zawierają imiona takich świętych, jak *Petro* ‘Piotr’, *Makowij* ‘Machabeusz’, *Mykoła* ‘Mikołaj’, *Pytyp* ‘Filip’.

W poezji Szewczenki są określenia obrazów świętych lub świątyń:
Mater Boża ‘obraz Matki Bożej’:

Wziały z soboju *Mater Bożu*

Ireżawec

Preczysta ‘obraz Matki Bożej’:

Ta *Preczystij* postawyla
Swieczczku za syna.

Po ułyci witer wije

Pokrowa ‘cerkiew na Siczy Zaporoskiej pod wezwaniem święta cerkiewnego 1 października według starego stylu, wprowadzonego w XII wieku na cześć Matki Boskiej, która uratowała Konstantynopol od Saracenów w połowie X wieku’:

I rozkazujuť [...]
Jak Moskali srebro, złato
I swiczi zabrały
U *Pokrowy*.

Slippyj i Newilnyk

Spas, Meżyhorskyj Spas ‘klasztor (monaster) założony jeszcze w r. 988 niedaleko Kijowa, związany później z Siczą Zaporoską i Kozakami’:

Oj, *Spase* nasz czudotwornyj,
Meżyhorskyj Spase.

Slipyj

*Motryn Monastyr*²¹ ‘klasztor (monaster) w lesie niedaleko Czehryna istniejący od r. 1568, będący w XVIII w. centrum ruchu hajdamackiego’:

To j buła doroha
Z *Monastyria Motrynoho*
Do jaru strasznoho.

Chołodnyj Jar

Swiatyj Iwan ‘cerkiew pod wezwaniem św. Jana’:

Kupyla [...] *Swiatu szapoczku w peszczerach*
U Jwana swiatoho.

Najmyczka

Warwara ‘cerkiew pod wezwaniem św. Barbary’:

I perstenyk u *Warwary*
Newistci dostała.

Najmyczka

Z tych określeń obrazów i miejsc kultu religijnego wyzierają takie imiona świętych, jak *Motria*, czyli *Motrona*, *Iwan*, *Warwara*. Poeta użył nazw najbardziej znanych miejsc kultu religijnego na Ukrainie, ważnych w dodatku dla historii tego kraju.

Hagionimy występują też w nazwach pieśni przytaczanych przez poetę w jego wierszach:

Isus ‘nazwa psalmu’:

A tym czasem staryj kobzar
Isusa spiwaje.

Kateryna

Łazar: Zaspivaje [...]

Na bazari – pro *Łazaria*.

Perebendia

²¹ Pełna nazwa klasztoru – *Motronynskyj Trojičkyj Monastyr* (*Ukrajinska Radianska Encykłopedija*. T. 9. Kyjiv 1962 s. 402-403).

Isaija (Izajasz):

Czerez tyżdeń w Łebedyni
U cerkwach spiwały:
Isaija, łykuj! Wranci
Jaremu winczały.

Hajdamaky

Przy okazji warto wspomnieć, że spotykamy tam też nazwy pieśni i modlitw cerkiewnych bez hagionimii, np. *Otcze nasz* 'Ojcze nasz'

I nyszczeczkom staryj czytaje
Perechrestywszyś, *Otcze nasz*.

I dosi snytsia

So swiatymy:

I *So swiatymy* ne spiwała.

Czuma

Tak przedstawiają się zakres i funkcje użycia hagionimów w poezji Szewczenki, najwybitniejszego poety ukraińskiego okresu romantyzmu. Jest to niewątpliwy dowód powiązania pisarza z Pismem św. i religijnością tradycyjną ludu ukraińskiego.